

KAPITEL 1 / CHAPTER 1¹

THE ESSENCE OF THE EARTH AS A FACTOR OF PRODUCTION AND THE PROCESS OF ITS REPRODUCTION

DOI: 10.30890/2709-2313.2023-22-02-006

Вступ

Місцем життя і діяльності людей є Земля – джерело життєвих благ, необхідних для розвитку цивілізації, які протягом тривалого часу вважалися невичерпними. Однак розвиток науково-технічного прогресу та зростання масштабів виробництва виявили обмеження багатьох природних ресурсів. Все це стало однією із важливих передумов того, що земля стала об'єктом дослідження значної кількості науковців з різних галузей знань. Як наслідок, у сучасному розумінні термін «земля» максимально розширено, з метою охоплення всіх благ, джерелом яких вона виступає. Щодо економічної науки, то у більшості випадків під терміном «Земля» найчастіше мають на увазі всі природні ресурси (родючий ґрунт, запаси прісної води, родовища копалин). Земля в даному випадку виступає даром природи для виробничих процесів суспільства [1, с. 53]. Рідше зустрічаються підходи за якими під «землею» розуміють тільки поверхню ґрунту, яку можна використовувати або для землеробства, або для будівництва будівель і споруд [2, с. 329]. У даному випадку поширеним підходом є поняття за яким “земля” включає економічну систему, в якій знаходиться та чи інша земельна ділянка, а саме: весь комплекс довкілля, природних умов виробництва, які визначають ріст і розвиток рослин, умови сільськогосподарського та іншого використання земель” [3, с. 4]. У літературі з питань нормативно-правового регулювання землі часто зустрічається підхід до трактування землі з точки зору об'єкта власності. Земля в даному випадку – це та частина земної поверхні, на яку можуть бути поширені права про володіння [4, с. 301]. або суто юридичному значенні де земля це: « розташований над надрами, територіально обмежений кордонами України, цілісний, нерухомий поверхневий шар земної кори, який є основою ландшафту та просторовим базисом для гармонійного розподілу місць розселення, діяльності людей, об'єктів природно-заповідного фонду з урахуванням економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства, належить народу на праві абсолютної власності та складає частину національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави» [5, с. 496].

¹*Authors: Kundytskyy Oleksandr Oleksandrovych, Shparyk Yarema Yaroslavovych*

Опрацювання значної кількості економічної літератури засвідчило, що науковці єдині в тому, що земля як природний ресурс є одним з основних факторів виробництва, що визначає національне багатство суспільства. Це обумовлено специфічними властивостями землі, яка виступає як передумовою так і природною основою створення матеріальних благ так і її роллю у всіх сферах життєдіяльності людини.

1.1. Земля як фактор виробництва

Під землею як фактором виробництва розуміються всі природні ресурси, які в свою чергу класично поділяються на невичерпні і вичерпні, відтворювані і не відтворювані (рис. 1), зокрема:

- родючі ґрунти для сільського господарства;
- ліси;
- річки, озера, моря, океани і підземні води;
- всі корисні копалини земної кори;
- атмосферні, кліматичні, космічні явища і процеси;
- територіальний земельний простір для розміщення елементів економіки, включаючи навколоземний простір.

Рисунок 1 - Природні ресурси землі [5, с. 496]

Дане твердження ґрунтується на розумінні поняття «факторів виробництва» - основних компонентів, які використовуються в процесі виробництва продукції, робіт і послуг та предмету дослідження багатьох представників економічної науки. Так у своїх вченнях Ф. Кене вважав землю найважливішим фактором виробництва і характеризував її як «матір усього багатства», а труд називав «батьком багатства». Представники марксистської теорії, при класифікації факторів виробництва виділяли робочу силу, предмет праці і засоби праці, згрупувавши їх на дві великі групи: особистий (робоча сила) і речовинний (засоби виробництва) фактори виробництва. Слід зазначити, що в даній класифікації земля відносилася як до засобів праці так і до предметів праці. Деяко іншу класифікацію факторів виробництва пропонували А. Сміт і Д. Рікардо – представники англійської класичної політичної економії. Вони виходили з того, що є наявні три видів економічних ресурсів: праці, землі і капіталу. При цьому під землею вони розуміли всі природні ресурси: корисні копалини, ліси, річки, моря та ін. Незважаючи, на перший погляд, на суто формальні відмінності між класифікаціями, запропонованими Марксом і Смітом, Рікардо в їх основі лежить класовий підхід до аналізу природного виробництва. Так представники максизму не брали до уваги працю капіталіста, а вважали, що лише праця робітника має творчий характер і створює суспільні блага [6, с. 5]. Однак основоположником теорії «факторів виробництва» вважається Ж.Б. Сей, який виділив працю, капітал і землю як основні (класичні) фактори виробництва, що беруть рівноправну участь у створенні вартості.

Сучасна економічна теорія, одним із представників якої є Григорі Манків традиційно виділяє чотири групи факторів виробництва: землю, працю, капітал і підприємницькі здібності. В даному випадку земля розглядається як природний фактор, що не є результатом діяльності людини.

Серед вітчизняних науковців також немає єдності щодо тлумачення даного поняття. «Фактори виробництва» розглядаються як на макро- так і на мікро-рівнях, як в економічному так і філософському аспектах. Так колектив авторів під керівництвом Г.І. Башнянина під факторами виробництва на макрорівні вважає вихідну складову чого-небудь [7]. Поняття факторів виробництва як рушійних сили розвитку процесів і явищ, які відбуваються на підприємстві – мікро рівень підтримується колективом вчених на чолі з М.А. Болюх [8]. Розгляд факторів виробництва з точки зору філософії простежується в наступних визначеннях: це об'єктивна причина, яка зумовлює певне явище, та основна рушійна сила, що призводить до тих чи інших результатів [9] або істотне об'єктивне причинне явище або процес у виробництві, під впливом якого

змінюється його ефективність [10, с. 324].

Також в публікаціях останніх десятиліть наведені класифікації факторів виробництва не є незмінними і назавжди заданими. Зараз все частіше наголошується на необхідності виділення ще декількох факторів, що набувають ключового значення. До них в першу чергу відносять інформаційний і екологічний фактори, без яких немислиме сучасне виробництво. Так відомий український вчений-економіст В.Д. Базилевич, визначаючи фактори виробництва до їх складу відносить: землю, працю, капітал, підприємницькі здібності, науку, інформацію та екологію [11, с. 112–116].

Для більш точного розкриття теми нашого дослідження, на нашу думку, слід чітко розмежовувати поняття землі як фактора від поняття землі як ресурсу. Під поняттям ресурс слід мати на увазі потенційний фактор виробництва, оскільки фактором виробництва є ресурс залучений у виробничий процес. Ми цілеспрямовано робимо наголос на даній обставині, оскільки в сучасній економічній літературі зустрічаються підходи, за якими поняття ресурси і фактори є тотожні: фактори виробництва (економічні ресурси) – усі природні, людські й вироблені людиною ресурси, що використовуються для виробництва товарів і послуг [12, с. 543]. Таким чином, на нашу думку, поняття «ресурси» є більш ширше за поняття «фактори». Хоча аналіз сучасної економічної літератури підтвердив, що кожен автор вирішує по-своєму коли треба використовувати термін «фактори виробництва», а коли – «ресурси виробництва». Також не слід ототожнювати природні ресурси із природним середовищем. Відмінністю природних ресурсів від природного середовища є їхня здатність ставати речовим елементом економіки шляхом залучення до виробництва у вигляді сировинної або паливної складової. Частиною природних ресурсів є земельні ресурси, які об'єднанні поняттям земельний фонд – сукупністю земель усіх форм власності і категорій [13, ст. 2]. Що до категорій землі то у відповідності до ч. 1 ст. 19 Земельного кодексу України виділяють наступні:

- а) землі сільськогосподарського призначення;
- б) землі житлової та громадської забудови;
- в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- г) землі оздоровчого призначення;
- г) землі рекреаційного призначення;
- д) землі історико-культурного призначення;
- е) землі лісового фонду;
- є) землі водного фонду;
- ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого

призначення [13, ст. 2].

1.2. Функції землі як фактора виробництва

Властивості землі як фактора виробництва реалізуються через виконання нею певних функцій, під якими ми чітко розуміємо окреслене коло питань з метою досягнення цілей суспільства. Узагальнення напрацювань таких вчених як В.В. Носіка [14, с. 245], В.І. Андрейцева [15, с. 235], О.Ю. Дрозда [16, с. 33], Н.І. Паляничко [17, с. 67] дозволяє систематизувати їх і представити наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1 - Функції землі та їх зміст*

№ з/п	Функції землі	Зміст виділених функцій
1	<i>Екологічна</i>	Частина навколишнього природного середовища необхідного для існування людини
2	<i>Соціальна</i>	Просторова база для проживання населення та розташування різноманітних об'єктів
3	<i>Економічна</i>	Засіб виробництва в різних галузях господарювання
4	<i>Політична</i>	Просторова межа державної влади та матеріальна основа її суверенітету
5	<i>Юридична</i>	Об'єкт правовідносин

*Джерело: складено автором на основі [14; 15; 16, с. 33; 17, с. 67]

Відмінність землі від інших факторів виробництва проявляється в тому що:

- земля на відміну від праці і капіталу має необмежений термін корисного використання;
- за походженням земля відноситься до природних фактором, дарів природи;
- для підтримання землі в робочому, придатному для життєдіяльності стані необхідно поєднання інших факторів – праці і капіталу;
- земля такий же продукт минулої праці як і капітал, тобто в неї вкладено працю багатьох поколінь людей;
- земля не мобільний фактор виробництва, що проявляється в тому, що вона прив'язана до певного місця.

Подібність землі, з іншими класичними факторами виробництва проявляється в тому, що земля, як і інші фактори виробництва – обмежений ресурс. Причому обмежено не тільки кількість землі, а й кількість земель різної

якості як за родючістю так і за місцем розташування.

На основі узагальнення вищенаведеної характеристики землі як фактору виробництва ми вважаємо, що фактором виробництва виступають лишень землі сільськогосподарського призначення. Аргументуючи свою точку зору, хочемо звернути увагу на те, що у відповідності до ст. 22 Земельного кодексу України [13] землями сільськогосподарського призначення є: «землі, призначені для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей» [13, ст. 27]. Особливістю сільськогосподарських земель є те, що земля тут виступає в ролі як предмета так і знаряддя праці, а також – виробничого базису. У понятті землі як засобу виробництва відбивається об'єктивно існуюче єдність землі як матеріального об'єкта і процесу її функціонування в сфері суспільного виробництва. Залучена в процес сільськогосподарського виробництва земля стає головним фактором виробництва в зв'язку з виконанням функцій як предмета так і знаряддя праці. Хочемо акцентувати увагу на тому, що розглядаючи землю як основний засіб виробництва слід мати на увазі, що ґрунт є фактором, що визначає роль і функції землі в сільському господарстві, що обумовлено винятковою його властивістю – родючістю, оскільки безплідні землі не є засобом виробництва в сільському господарстві з причини їх не використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції. Вітчизняні вчені розрізняють природну, штучну, економічну, абсолютну й відносну родючість ґрунтів. Природна родючість це природний хіміко-біологічного склад ґрунту без, який не піддавався людському впливу. У випадках коли людина здійснює цілеспрямований вплив на ґрунт з метою підвищення його родючості мова йде про штучну родючість. Поєднання природної і штучної родючості дає економічну родючість, критеріями оцінки якої виступає абсолютна (урожайність з одиниці площі ґрунту) та відносна (відношення урожайності з одиниці площі ґрунту до виробничих витрат на одиницю площі ґрунту) родючість.

Основним критерієм для оцінки ґрунтів є бонітування. На думку відомого українського вченого С.В. Мочерного: «**Бонітування ґрунтів** (від лат. *boni*us – доброякісність) – порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх родючістю щодо конкретних сільськогосподарських культур або груп біологічно близьких культур за однакових рівнів агротехніки, інтенсивності землеробства, а також природно-кліматичних умов» [18, с. 654].

Однак проаналізувавши доробок видатних вітчизняних і зарубіжних вчених в цій царині, та усвідомивши той факт, що розглядаючи землю як природний

фактор виробництва, на який в процесі своєї діяльності впливає людина сьогодні досить важко визначити різницю між природними та антропогенними властивостями землі, оскільки в процесі її використання якості може або покращуватися або погіршуватися, ми підтримуємо думку тих вчених, які виділяють два види родючості: природну і економічну. Як справедливо зазначав К. Маркс: «Хоча родючість і є об'єктивним властивістю ґрунту, економічно воно все ж завжди передбачає певне відношення – відношення до даного рівня розвитку хімічних і механічних засобів агрокультури, а тому і змінюється разом з цим рівнем розвитку» [19, с. 202]. Розвиваючи свою думку вчений зазначав, що з точки зору економічної родючості ґрунту ступінь продуктивності праці, в даному випадку здатність землеробства безпосередньо використовувати природну родючість. Ця здатність є різною на різних щаблях соціально-економічного розвитку і являє собою такий же елемент природної родючості ґрунту, як її хімічний склад та інші природні її властивості [19, с. 203]. З погляду сьогодення, економічна родючість це не тільки природне явище, а й соціально-економічне, обумовлене розвитком суспільного виробництва, рівнем суспільного ставлення до природи і, в першу чергу, – до землі як головного засобу сільськогосподарського виробництва. У процесі виробничого процесу предметом та засобом праці стає саме економічна родючість, а не земля взагалі [20, с. 61]. Взаємозв'язок економічної родючості з природною родючістю та процесом використання сільськогосподарських земель дає можливість сформулювати змістовно-логічну модель поняття економічної родючості ґрунтів (рис. 2).

Наведені особливості сільськогосподарської землі як фактора виробництва засвідчують, що вона виступає в якості і предмета праці, і знаряддя праці. Причому в якості предмета праці землю оцінюють за властивостями, які визначають зручність її обробки та використання, а як засіб праці її оцінюють за властивостями, які визначають її природну родючість.

Оскільки, предметом нашого дослідження є землі сільськогосподарського призначення, ми, на основі узагальнення поглядів різних вчених, до специфічних особливостей даного виду земель відносимо наступні: земля є продуктом природи, який володіє особливою продуктивною силою – родючістю; вона штучно невідтворна і незамінна ніякими іншими засобами виробництва; кількісно обмежена, що означає не тільки обмеженість території як базису для розміщення об'єктів, а й обмежене поєднання певних природних якостей, ландшафтних і кліматичних умов, сприятливих для сільськогосподарського виробництва; просторово розосереджена і нерухома, що передбачає

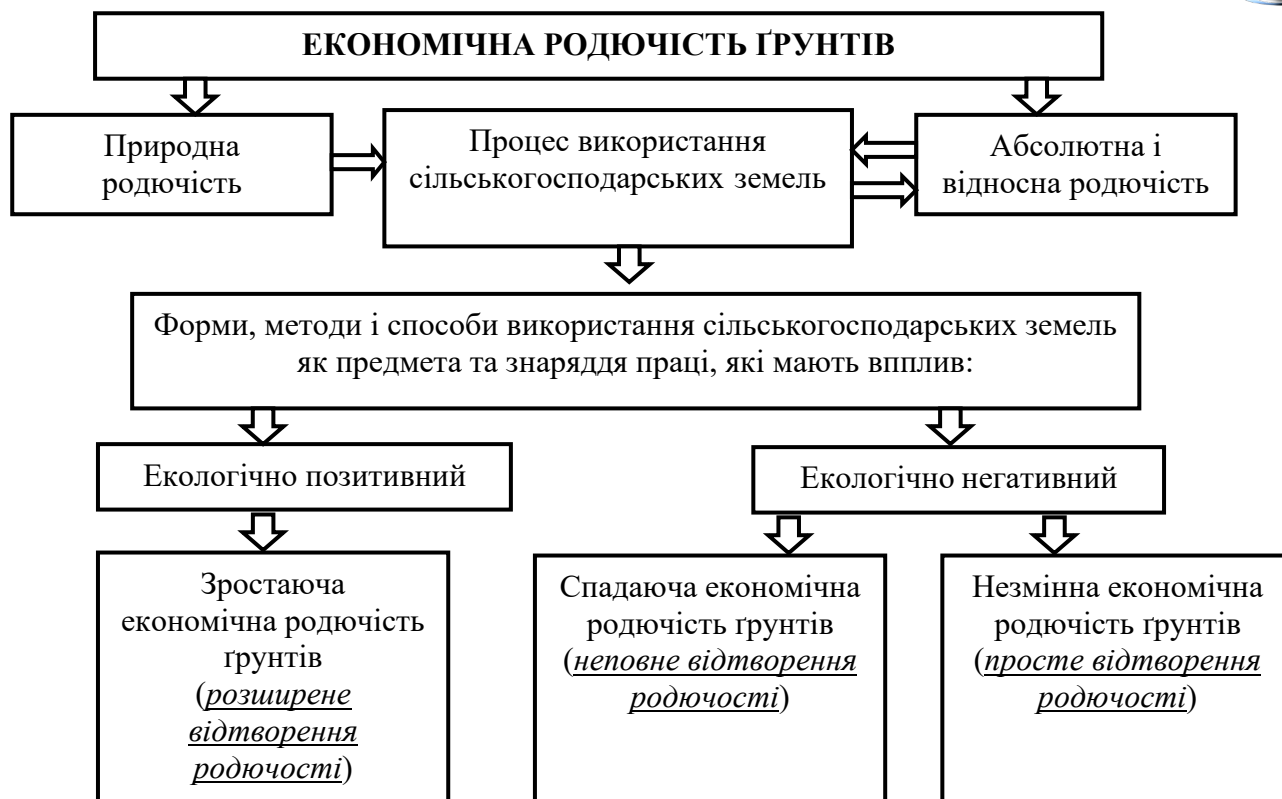

Рисунок 2 - Змістовно-логічна модель поняття економічної родючості ґрунтів*

*Джерело: розроблено автором

використання мобільних засобів праці; земельні ділянки різноякісні, а це в свою чергу означає що при поєднанні її з іншим фактором виробництва – працею, причому в однаковій мірі, отримаємо різну кількість продукції; при належному використанні зношення землі не відбувається (рис. 3).

Крім того, особливістю земель сільськогосподарського призначення, з точки зору об'єкту правового режиму є їхня специфічна правова характеристика, яка проявляється в тому, що це по-перше, частина земельного фонду, на яку поширюється загальний правовий режим використання земель; по-друге, категорія земельного фонду, на яку поширюються правила особливого правового режиму використання, пов'язаного зі специфікою категорії; по третє, як сільськогосподарське угіддя, на яке поширюється дія норм земельного, фінансового, господарського та інших галузей права [22, с. 240].

Особливістю земель сільськогосподарського призначення є також те, що не всякі землі підлягають сільськогосподарському використанню, а лише придатні для цих цілей, і не всякі придатні для сільськогосподарських потреб землі (заповідні зони) можуть використовуватися як землі сільськогосподарського призначення [23].

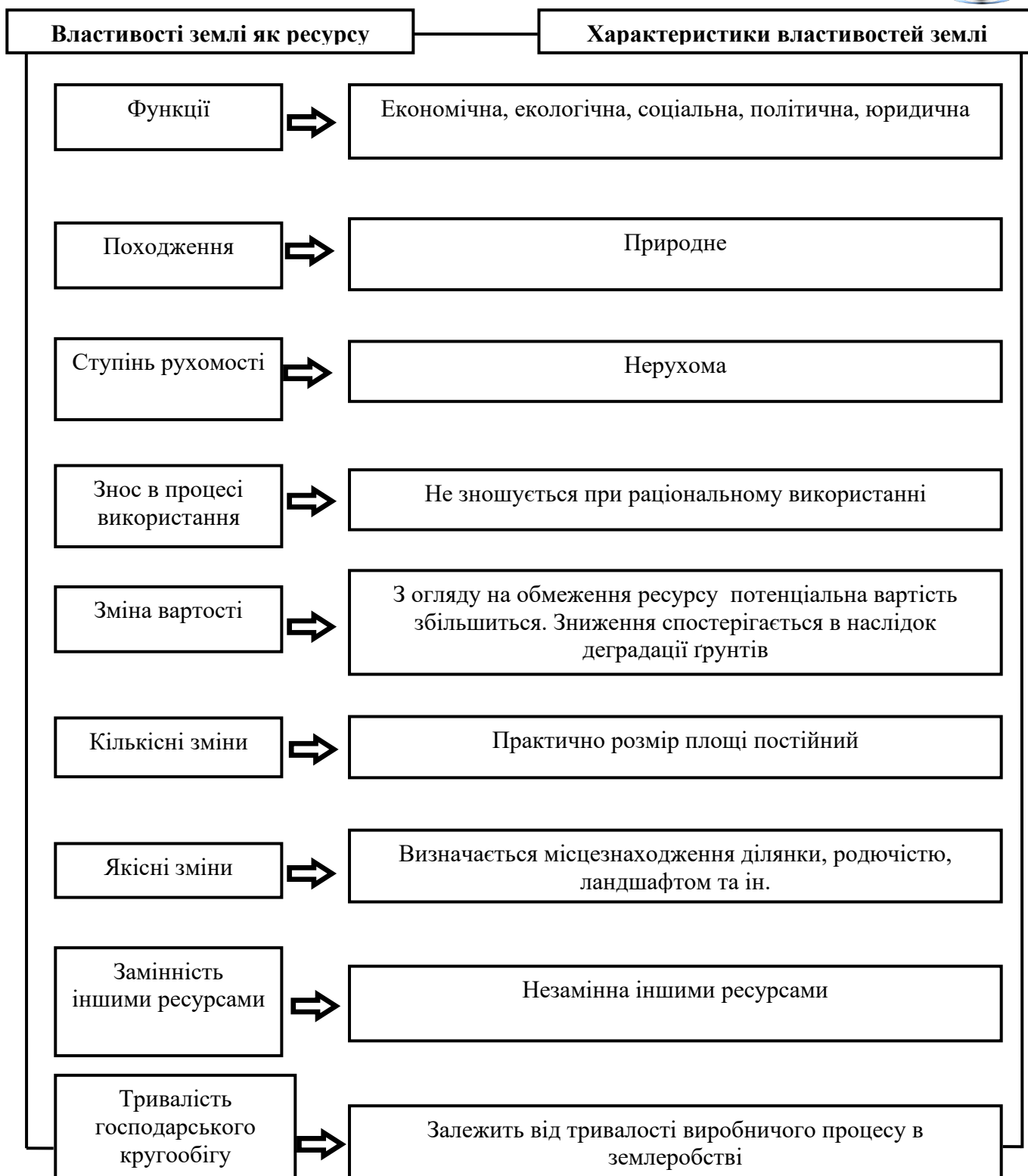

Рисунок 3 - Характерні властивості землі як ресурсу [21, с. 74]

Враховуючи наведені вище властивості землі як фактора виробництва її можна розглядати як з точки зору активу – природного ресурсу з притаманною йому властивостями і функціями так і з точки зору товару – складової будь-якого об'єкту нерухомості. Як засвідчує вітчизняне законодавство: «активом є об'єкт

основних засобів за умови існування імовірності того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди від його використання та вартість його може бути достовірно визначена» [24, с. 43–48]. Земельні активи – це земельні ділянки і частки, які використовуються в основній діяльності сільськогосподарських підприємств на постійній основі в основній діяльності сільськогосподарської організації і складається з земельних ділянок і часток, ранжируваних за категоріями їх використання.

Куплені організаціями земельні ділянки враховуються в якості об'єктів основних засобів – необоротних активів.

Актив повинен одночасно відповідати таким вимогам:

«Об'єкт призначений з метою використання їх у процесі виробництва чи поставки товарів, надання послуг, здачі в оренду іншим особам чи для виконання адміністративних і соціально-культурних функцій;

- строк корисного використання (експлуатації) становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік);

- вартість об'єкта перевищує 6000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом» [24, с. 43–48].

У відповідності з перерахованими характерними ознаками, які притаманні активам, земля сільськогосподарського призначення відповідає кожній з них (рис. 4).

Особливості землі як товару зумовлені специфічними її властивостями, які виступають в якості основних факторів формування її ціни (рис. 5):

1. Стабільна пропозиція, яка підвищує вартість земельних ділянок зумовлена обмеженістю землі.

2. Довговічність зумовлена не схильністю землі до фізичного старіння і може використовуватись протягом необмеженого часу, що підвищує вартість землі. У разі забруднення, радіоактивного зараження та інших негативних явищ відбувається зниження родючості ґрунтів, що призводить до зниження її вартості.

3. Універсальність землі передбачає використання однієї і тієї ж ділянки землі в різних цілях залежно від потенційних можливостей, що підвищує вартість земельних ділянок.

4. Унікальність землі як товару проявляється в неможливості зміни особливостей землі, а саме продуктивністю, розташуванням та ландшафтними характеристиками, що значно впливає на вартість землі як товару.

5. Обмеженість в способах використання землі визначається нормативно-правовими актами і зумовлено конфліктом інтересів суб'єктів господарювання.

Рисунок 4 - Специфічні властивості землі як активу

Крім того, землю як товар розглядає земельне законодавство як України, яке аналогічно з європейськими державами розглядає землю як об'єктом ринкових відносин що підлягає купівлі-продажу. Незважаючи на жваві дискусії, які відбуваються в українському суспільстві на різних рівнях щодо можливості продажу землі, ми переконані, що земля, як і інші фактори виробництва повинна стати об'єктом повноцінного товарного обміну, оскільки це економічна категорія, яка має знаходитись у фінансовому обороті, що в кінцевому випадку сприятиме становленню ринкової форми господарювання в нашій державі.

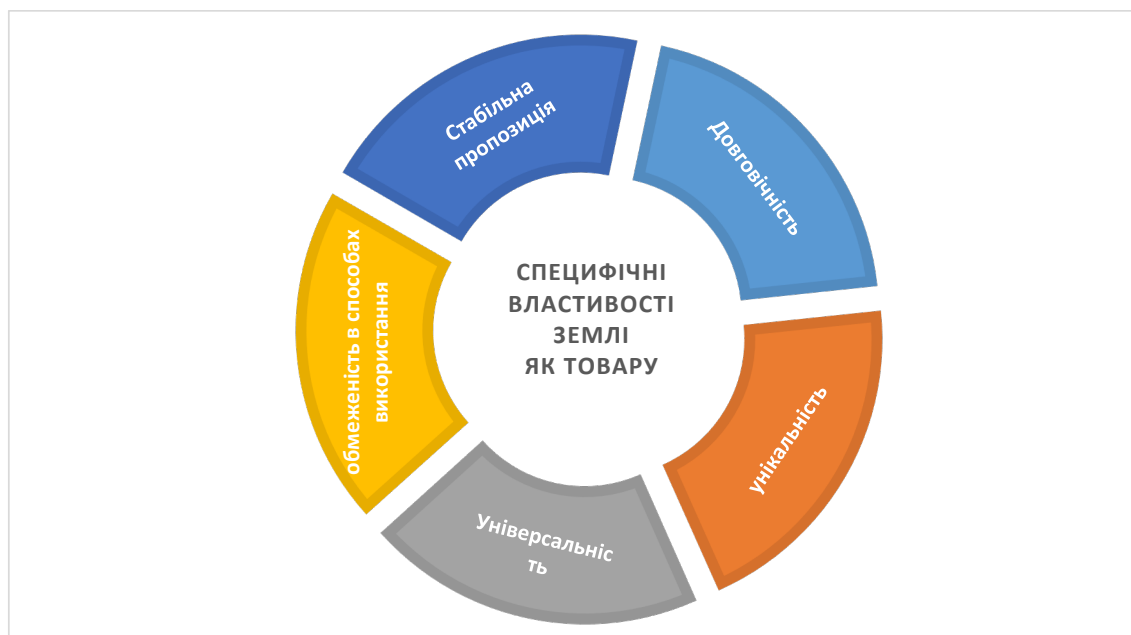

Рисунок 5 - Специфічні властивості землі як товару

Розглядаючи землю з вищенаведених позицій обов'язковою умовою є врахування галузевої специфіки її використання, оскільки в сільськогосподарській галузі до властивостей землі як активу і як товару в першу чергу слід віднести її родючість і місце розташування, як ключових факторів, що визначають виробництво і якість продукції. У галузях добувної промисловості земля як фактор виробництва виступає джерелом корисних копалин. В даному випадку спостерігається пряма залежність, яка констатує той факт, що в міру розробки родовищ вартість землі знижується. В інших галузях промисловості і будівництві де під землею розуміють місце розташування об'єкта промисловості, ключову роль у визначенні її вартості відіграє географічне розташування ділянки.

Враховуючи все вищесказане можемо визначити цінність землі. Так в економічному аспекті земля виступає об'єктом суспільних відносин. Це підтверджує історія розвитку економічної науки, яка розглядає відносини, що виникають між людьми в процесі використання землі, як базисні виробничі відносини. Соціальна цінність землі полягає в її значенні для суспільства як базису розвитку економіки, місця життя і діяльності людей. Враховуючи той факт, що земля виступає найважливішим компонентом природного комплексу і його екологічних систем можемо говорити про її екологічну цінність, як компонента біосфери без якого унеможлиблюється процес праці і виробництва взагалі.

Таким чином, у зв'язку з особливим значенням і роллю землі як фактора

виробництва, який має високу цінність існує необхідність її збереження та відтворення.

1.3. Відтворення землі як фактора виробництва

Під відтворенням в економічній літературі найчастіше розуміється процеси пов'язані з виробництвом або – процеси пов'язані з його відновленням. Так, до найбільш вживаних визначень пов'язаних з процесом виробництва слід віднести наступні: «всякий процес суспільного виробництва, що розглядається в постійному зв'язку і безперервному потоці свого відновлення, в той же час є процесом відтворення» [25] та «це процес безперервного повторення «виробництва» елементів суспільної системи» [26]. До визначень, які пов'язують відтворення з процесом відновлення виробництва – наступні: «безперервне відновлення процесу виробництва товарів, послуг і духовних благ, на основі якого здійснюється відтворення всіх елементів економічної системи: продуктивних сил, техніко-економічних відносин, організаційно-економічних відносин, виробничих відносин (або відносин власності), господарського механізму [18, с. 223]», «це відновлення витрачених факторів виробництва (природних ресурсів, робочої сили, засобів виробництва) шляхом їх подальшого виробництва» [27] та «безперервне відновлення соціально-економічних процесів, зокрема виробництва матеріальних благ і послуг» [28].

Уважно проаналізувавши дані визначення ми переконані, що в їх основі закладений марксистський підхід до відтворення. Даний висновок зроблений нами на основі ретроспективного аналізу економічної літератури, який засвідчує, що теорія відтворення посідає чільне місце як світовій так і вітчизняній економічній науці. Це і не дивно, якщо врахувати той факт, що відтворення це та філософська категорія, які була в центрі дискусій протягом багатьох віків. Адже, як підкреслює С. Степаненко: «Відтворення являє собою безперервний рух і відновлення процесу створення життя (існування), певної системи (природної, суспільної). Це означає, що, виникнувши або історично сформувавшись, та чи інша система може бути життєздатною тільки за умов постійної реалізації механізмів її відтворення» [29, с. 82]. Таким чином відтворення, на наше переконання, – це процес, який безперервно повторюється призводячи до відновлення всіх елементів економічної системи.

В історії розвитку економіки відтворення активно досліджувалась багатьма вченими. Проте першим, хто зробив наукове обґрунтування суті економічного

відтворення був Ф. Кене, засновник школи фізіократів, який у 1758 р. опублікував свою фундаментальну працю «Економічні таблиці». Особливість трактування відтворення за Ф. Кене полягає в тому, що модель відтворення яку він показує базується на теорії класів. Ця модель засвідчує, що повторення процесу проведення можливо за умови певної пропорційності, яка досягається за рахунок конкуренції й вільної гри цін, тобто на основі природнього порядку. Втручання ж держави в цей процес порушує стихійний порядок [30]. Наступником Ф. Кене в дослідженні відтворення був С. Сімонді, теорія відтворення якого має назву теорії «третіх осіб». Це пояснюється тим, що на думку вченого капіталістичне виробництво для реалізації продукту не може обмежитись робітниками й капіталістами, а потребує ще й наявності дрібних виробників [31, с. 154]. У своїй праці «Нові начала політичної економії, або Про багатство в його відношенні до народонаселення» (1918 рік) він довів, що промислова революція призводить до перевищення пропозиції над попитом і, як наслідок, до проблем відтворення суспільного капіталу [31, с. 157]. Продовжуючи даний напрям досліджень К. Родбертус запропонував вирішення проблеми поставленої С. Сімонді. Так аналізуючи відтворення суспільного капіталу він стверджував, що криз не було б, якби частка робітників у національному доході при зростаючій продуктивності утримувалася б на однаковій висоті. І навпаки, кризи неминуче наступали б, якби ця частка почала падати у міру збільшення продуктивності [32, с. 32, 78]. На думку вченого проблеми суспільного відтворення капіталу лежать в площині поділу національного доходу між робітниками і підприємцями.

Вагомий внесок у розвиток теорії відтворення вніс відомий німецький економіст К. Маркс, засновник марксизму. Щодо характерних ознак його теорії відтворення то слід відзначити те, що він розподіляв суспільне виробництво на виробництво засобів виробництва і предметів споживання. Причому переваги надавалися випереджальному розвитку першого порівняно із другим. Також ключовою проблемою відтворення на думку вченого була реалізація всього сукупного продукту, створеного в суспільстві. Його відтворення зв'язується зі співвідношенням між структурою проведення й структурою суспільних потреб, тобто показується через певну пропорційність між ними. До заслуг вченого слід віднести і те, що він визначив умови, за яких економічне відтворення може стати можливим. Причому ці умови розглядалися як на макро- так і на мікро- рівнях. На макро рівні – за рахунок перерозподілу між сферами виробництва засобів виробництва і предметів споживання, а на мікрорівні – за рахунок перерозподілу доданої вартості між постійним і змінним капіталом. Крім того до доробку

вченого слід також віднести обґрунтування умов простого і розширеного економічного відтворення, а також визначення самого поняття відтворення.

Класично в економічній літературі виділяють чотири фази економічного відтворення: виробництво, розподіл, обмін, споживання (рис. 6).

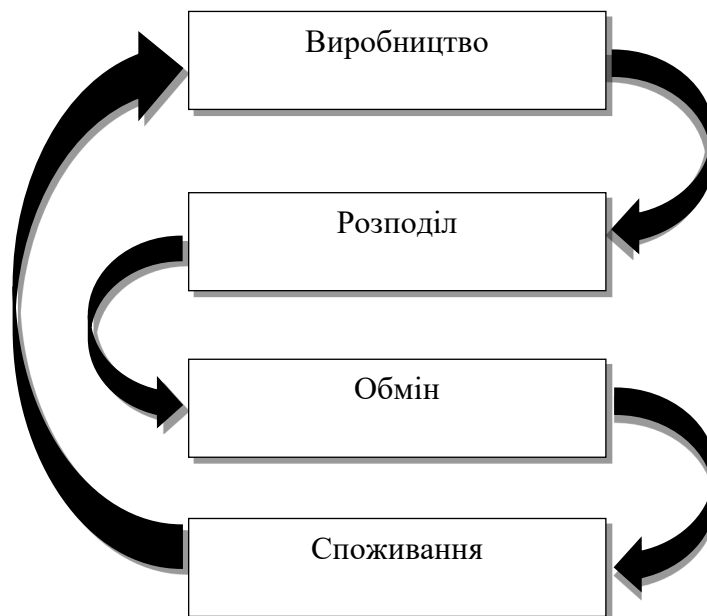

Рисунок 6 - Фази економічного відтворення

1) Виробництво – вихідний пункт коли створюється продукт.

2) Розподіл – фаза розподілу результатів виробництва, ресурсів та факторів виробництва. Це процес, який базується на визначенні частки, кількості, пропорції у виробництві якої бере участь кожен господарюючий суб'єкт та частки, яка припадає на того чи іншого члена суспільства або фактора виробництва.

3) Обмін – фаза, яка опосередковує зв'язок між виробництвом, розподілом з однієї сторони і споживанням – з іншої. Іншими словами здійснює обмін діяльністю і здібностями між виробниками та забезпечує надходження цієї частки продукції, яка встановлена розподілом кожному учаснику виробництва.

4) Споживання – завершальна фаза суспільного відтворення де відбувається реалізація споживчої вартості з метою задоволення певних потреб.

Як видно з рис. 6 всі фази відтворення взаємозалежні перебувають у взаємодії одна з одною.

Відтворення землі, як і інших факторів виробництва, може бути звуженим, простим і розширеним (рис. 7).

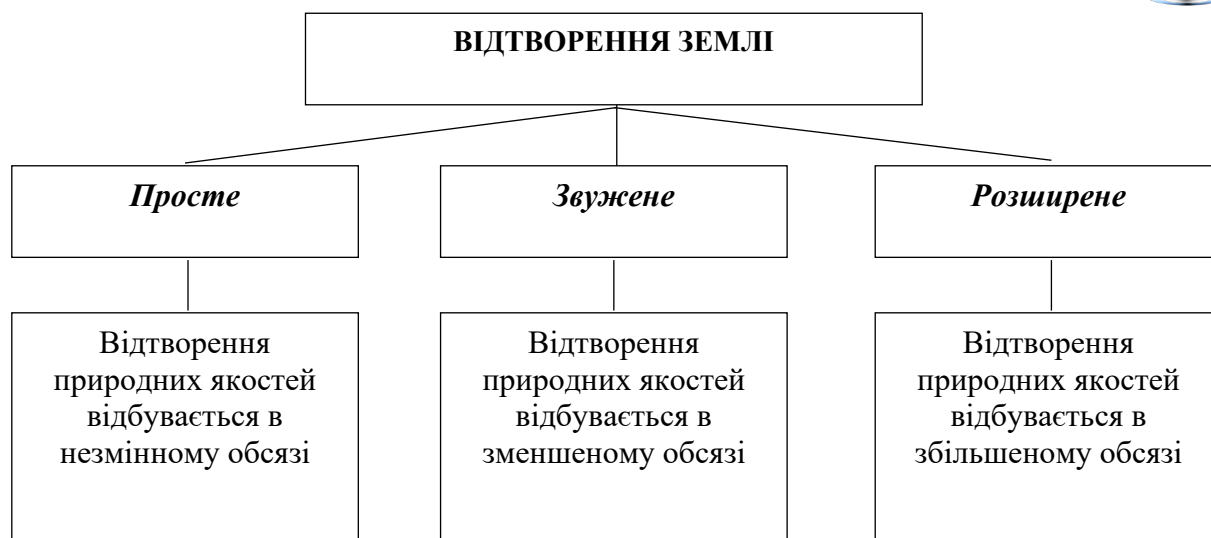

Рисунок 7 - Види відтворення землі [33, с. 14]

Виходячи з особливої ролі землі як фактору виробництва в сільському господарстві під її відтворенням більшість дослідників розуміє: «безперервне відновлення споживчих якостей та земельних відносин, що складаються з приводу володіння, розпорядження та користування землею» [33, с. 14] або як: «суспільно-економічні відносини, що проявляються в постійно повторюваних процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання сільськогосподарської продукції та необхідних для цього ресурсів» [34]. Цілком погоджуючись з даними твердженнями вважаємо, що вони базуються на працях Й. Шумпетера, який вважав, що для здійснення відтворення необхідно, щоб витрати виробництва були відшкодовані, оскільки це найважливішим принципом економічної діяльності. На думку вченого кожен господарюючий суб'єкт повинен отримати від застосування мінової вартості благ стільки, скільки коштує це застосування» [35, с. 135]. Беззаперечність цієї тези підтверджує той факт, що: «для відтворення землі як фактору виробництва необхідно, щоб були відшкодовані економічні витрати, які відображають обмеженість цього фактора та можливість його альтернативного використання. Економічні витрати, пов'язані з використанням землі кількісно рівні вартості земельних ресурсів при найкращому їх використанні» [33, с. 21].

Також для кращого розуміння відтворення землі як фактора виробництва слід зрозуміти, що в результаті дії природних факторів земля в великій мірі відтворюється і використовуються одночасно, а процеси відтворення землі тісно взаємопов'язані і переплітаються в одному технологічному процесі з відтворенням сільськогосподарської продукції. Земля як фактор виробництва, на відміну від інших засобів виробництва, відтворення яких полягає в заміні зношених або використаних засобів виробництва новими, в процесі відтворення

повинна відновити і розширити свої продуктивні властивості. Даний висновок зроблений нами на основі аналізу думок одного із класиків економічної науки К. Маркса, який зазначав, що «... капітал може бути фіксований в землі, вкладений в неї на відносно короткий термін, як при покращенні хімічних властивостей застосуванні добрив тощо, або на більш тривалий термін, як при будівництві осушувальних каналів, зрошувальних споруд, вирівнюванні поверхні ґрунту, зведення господарських споруд тощо» [9, с. 168]. На думку вченого різновид такого капіталу слід відносити до категорії основного капіталу, який він називав «земля-капітал», що відрізняється від землі як такої. Властивостей фактора виробництва земля набуває лишень в тому випадку, коли вона відноситься до земель, що використовуються в сільськогосподарському виробництві. Вчений зазначав: «Одним тільки новим вкладенням капіталів в ділянки землі, вже перетворені в засоби виробництва, люди збільшують землю-капітал без всякого збільшення матерії землі, тобто простору землі ... Але земля-капітал не більше вічна, ніж будь-який інший капітал. Земля – капітал є основний капітал, але основний капітал так само зношується, як і оборотні капітали» [36, с. 176].

Узагальнення вище приведенного матеріалу дозволяє нам стверджувати, що, відтворення землі сільськогосподарського призначення – це суспільно-економічні відносини пов'язані з відновленням її якостей як активу і як товару.

Особливість відтворення землі як фактора виробництва також проявляються і в специфіці відтворювальних фаз. Оскільки, особливістю землі є те, що вона не підлягає штучному відтворенню то на стадії виробництва відбувається відновлення її природних якостей тобто родючості, з метою ведення ефективного виробництва продукції.

Характерною ознакою стадії розподілу є наявність певної специфіки між учасниками відтворення родючості землі. Дана специфіка проявляється в тому, що крім звичайних доходів, які отримує власник ресурсів безпосередньо в процесі відтворення родючості землі, розподіл інших доходів у вигляді земельної ренти, доходів від продажу землі, податків, орендної плати відбувається на інших стадіях відтворювального процесу.

Специфічними ознаками стадії обміну є: по-перше, продаж землі та переоформлення договорів оренди; по-друге, дохід від відтворення родючості якостей землі отримує її власник або розпорядник; по-третє, у разі зміни продуктивних якостей землі змінюється і її оподаткування, що позначається на доходах держави і суспільства.

Особливість стадії споживання полягає в тому, що вона часто перебуває в тісному взаємозв'язку із стадією виробництва. Це відбувається в тому випадку,

коли відтворення родючості землі перебуває в єдиному технологічному процесі з вирощуванням сільськогосподарських культур.

Висновки

Отже, на основі поведеного в даному параграфі дослідження можемо констатувати, що земля є фактором виробництва, який має природне походження. Особливістю її в галузі сільського господарства є те, що тут вона виступає в ролі як предмета так і знаряддя праці, а також – виробничого базису, здатного виконувати чітко окреслені функції. Саме ця особливість впливає на специфіку її відтворення, а це в свою чергу на напрями впливу держави на ці процеси. Тому в контексті цього слід дослідити необхідність, умови та напрями державного регулювання відтворення землі як фактора виробництва, що і буде предметом дослідження наступних досліджень.